

János Balázs

UNKARI EI-INDOEUROOPPALAISENA EUROOPAN KIELENÄ

1. Miksi oikeastaan ulkomaisten yliopistoissa ja korkeakouluissa kannattaa opettaa ja opiskella vieraana kielenä unkaria tai suomea, viroa ja muita suomalais-ugrilaisia kieliä? Tässä yhteydessä kysymyksen käsitteleminen on mielestäni erityisen ajankohtaista, eikä tämä vaatimaton vastausyrityksenikään kenties jää aivan arvottomaksi.

János Lotzin, ansiokkaan kollegamme kanssa, joka syntyi Amerikassa, opiskeli Unkarissa, vaikutti sittemmin Ruotsissa ja lopuksi kuolemaansa saakka Yhdysvalloissa, keskustelin tästä kysymyksestä useaan otteeseen hänen kotimaassa käydessään. Hän arveli kieltämme — ja sen ohella pääasiassa suomea ja viroa — opetettavan Yhdysvaltojen eri yliopistoissa yleisen kielitieteen opetuksen yhteydessä pääasiassa siksi, että sikäläisten käsitysten mukaan kaikkien oli opiskeltava ainakin yhtä ei-indoeurooppalaista kieltä. Tällaisia kieliä on monia ja monenlaisia, ja niihin kuuluvat toki ennen muita sellaiset suuret kielet kuin kiina, japani tai turkki, puhumattakaan arabiasta ja tietenkin intiaanikielistä. Mutta sen, joka erityisesti haluaa tutustua tyypillisen eurooppalaiseen mutta silti ei-indoeurooppalaiseen kieleen, on ehdottomasti opiskeltava ennen kaikkea unkaria tai sen ohella tietenkin suomea tai viroa. Ei sovi myöskään unohtaa, että Yhdysvalloissa on unkarin puhujia toista miljoonaa ja varsin paljon myös suomen- ja vironkielistä väestöä. Suomalais-ugrilaisista kielistä etupäässä nämä kolme ovat taistelleet itsensä eurooppalaisen kirjakielen tasolle, niillä on harjoitettu sangen merkittävää hengenviljelyä, ja ne kaikki kuuluvat elimellisesti Euroopan kieliyhteisöön, kukin tietenkin omine erityisine lähtökohtineen, jotka merkittäväällä tavalla sävyttävät yleiseurooppalaista värikarttaa. Mielestäni tämä käsitys kielistämme kestää ja ansaitsee vakavaa huomiota, ja siksi on tässäkin yhteydessä mielekästä luoda nopea silmäys muutamiin niistä henkisistä virtauksista, jotka ovat johtaneet tällaisen käsityksen syntymiseen. Jo aluksi on kuitenkin todettava, että vaikka keskitynkin mainittuun kolmeen kieleen, tarkoitukseni ei missään nimessä ole

unohtaa tai aliarvioida muita suomalais-ugrilaisia kieliä saati pitää niitä muita kehittymättömämpinä.

2. Mainittuja kolmea suomalais-ugrilaista kieltä alettiin merkittävässä määrin itsenäisesti viljellä humanismin ja uskonpuhdistuksen aikakaudella. Kuten tiedetään, unkarin kielen ensimmäisen ortografian luoja Mátyás Dévai Bíró opiskeli Wittenbergissä vuosina 1529 — 1530, harjoitettuaan sitä ennen opintoja Krakovan yliopistossa. Vuonna 1537 hän palasi taas Wittenbergiin. Säilyneiden tietojen mukaan Luther oli häneen hyvin kiintynyt ja arvosti häntä suuresti, ja myös Melanchthon otti hänet ystäväpiiriinsä. Kotimaassaan Dévaita kutsuttiin Unkarin Lutheriksi. Ortografia, joka ensimmäisen kerran ilmestyi vuonna 1539, painettiin toistamiseen Krakovassa 1549. Krakovan yliopiston humanistisessa ilmapiirissä aloitti opintonsa myös János Sylvester, joka, kuten Dévaikin, opiskeli sittemmin myös Wittenbergissä vuosina 1529 ja 1534 — 1536. Juuri hän julkaisi Sárváriissa 1539 latinalais-unkarilaisen kielioppinsa, joka on ensimmäinen, joskin tietenkin latinan malliin pohjaava, kuvaus kielemme rakenteesta. Luonnollisestikin nämä ensimmäiset yritykset luoda sääntöjä kielemme oikeinkirjoitukselle ja kieliopille liittyivät tiiviisti toisaalta puolalaisten, toisaalta saksalaisten humanistien ja uskonpuhdistajien vastaaviin pyrkimykseen. Kuten tiedämme, ensimmäinen vironkielinen painotuote, Wanradtin ja Koellin katkismus, ilmestyi Wittenbergissä 1535. Tunnettua on myös, että ensimmäisen suomen ortografian vakiinnuttanut Agricolan teos, joka ilmestyi painosta 1542, liittyy sekin Wittenbergiin, missä sen tekijä, kuten edellä mainitut kaksi unkarilaistakin, oli opiskellut Melanchthonin johdolla. Teoksen rakenne on jokseenkin samanlainen kuin Dévain unkarilaisen aapisen. Paul Johansenin tutkimuksista tiedämme, että kahden muunkin suomalais-ugrilaisen kielen, viron ja liivin ensimmäiset painetut kielenmuistomerkit syntyivät Wittenbergin reformaattorien henkisen kannustuksen tuloksina. Niidenkin tekijät olivat Melanchthonin oppilaita samoin kuin Dévai Bíró, Sylvester ja Agricola.

Ei siis liene aiheetonta todeta, että ensimmäinen eurooppalaista kulttuuritasoa edustanut suomalais-ugrilainen kohtaaminen tapahtui Wittenbergissä, pääasiassa Melanchthonin ja tietenkin Lutherin ystäväpiirissä, tosin ilman, että mainittujen teosten kirjoittajat olisivat tienneet kieltensä sukulaisuusteista. Epäilemättä juuri humanismin ja uskonpuhdistuksen aate-maailma sai nämä rohkeat uranuurtajat tajuamaan äidinkieliensä muiden

Euroopan kielten vertaisiksi, vain viljelyä kaipaaviksi kielijärjestelmiksi. (Ks. Balázs 1958, 1961, 1987.)

3. Tietääkseni ensimmäisen kerran unkari ja suomi mainittiin rinnakkain tyypillisesti eurooppalaisina kielinä Josephus Justus Scaligerin, Genevessä ja sittemmin Leidenissa vaikuttaneen ranskalaisen protestantti-kielitieteilijän latinankielisessä teoksessa, joka ilmestyi Pariisissa 1610. Siinä hän jakaa Euroopan kielet 11 kantaheimoon (*matrices*), joista neljää hän nimittää pää-, seitsemää pienemmäksi kantakieleksi. Näistä kantakielistä haarautuu hänen mukaansa lukuisia murteita. Huomionarvoinen toteamus on, että joidenkin kantakielten murteet voivat olla sukulaisuussuhteissa keskenään, mutta tärkeimpien kantaheimojen kielten välillä ei ole mitään yhdyssiteitä. Euroopassa on vain 11 kieltä, jotka täysin vastaavat tätä kriteeriä, ja näistä neljä suurinta ovat latina, kreikka, teutoni eli germaani sekä slaavi. Niiden rinnalla vähemmän merkitseviä ovat 7 pienempää kantakieltä. Meidän kannaltamme, kuten jo mainitsin, on erityisen merkittävää, että pienempien kantakielten joukossa, albanian ja tataarin jälkeen kolmantena mainitaan unkari, neljäntenä suomi, sitten viidentenä iiri, kuudentena muinaisbritti ja seitsemäntenä baski. (Ks. Arens 1955: 59-60.) Euroopan neljän suuren kantakielen, latinan, kreikan, germaanin ja slaavin, indoeurooppalaista sukulaisuussuhdetta kunnon ranskalainen tiedemies ei tietenkään voinut aavistaakaan, sehän selvisi vasta viime vuosisadan alussa Rasmus Raskin ja Franz Boppin tutkimusten ansiosta.

4. Scaligerin katsauksessa jo esiintyvien unkarin ja suomen kielen sukulaisuus puolestaan kävi selväksi jo 1669, hampurilaisen polyhistorin Martin Fogelin valitettavasti kauan käsikirjoitukseksi jääneessä latinankielisessä teoksessa. Vuonna 1969 Hampurin yliopistossa järjestetyssä juhlatilaisuudessa saksalaiset, unkarilaiset ja suomalaiset tutkijat ovat yhteen ääneen tunnustaneet Fogelin teoksen poikkeuksellisen huomattavaksi saavutukseksi ja György Lakó sekä Hans Kangro tarkastelleet eurooppalaisesta perspektiivistä tämän latinankielisen käsikirjoituksen todellakin urauurtavaa merkitystä (Lakó 1969, Hans Kangro 1969). Viime vuosina taas Cristina Wisin esimerkillisen perusteelliset tutkimukset ovat paljastaneet meille sen Firenzeä ja Hampuria sekä monia muita Euroopan kulttuurin keskuksia yhdistäneen henkisen ilmapiirin, jonka pohjalta myös Fogelin teos kasvoi (Wis 1982 — 1983, 1988).

Tiedämme, että vaikka Fogelin teos pääsi laajan yleisön tietoon vasta

E. N. Setälän löydettyä sen 1890-luvun alussa, joitakin kopioita siitä oli jo 1700-luvun puolessavälissä joutunut eri tutkijoiden haltuun ja myös János Sajnovicsille, joka, kuten tunnettua, noin sata vuotta Fogelin jälkeen eli 1770 ryhtyi Tanskassa ja Unkarissa kirjoittamaan samoin latinaksi julkaisua saamelais-unkarilaista kielivertailuteostaan. (Setälä 1891, Wis 1982: 157–.)

Jo edellä mainitussa Hampurin-muistopuheessaan György Lakó on kolmena pääkohtana esittänyt Fogelin ansiot, jotka koko suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiassakin ovat vertaansa vailla ja todella uraauurtavat (Lakó 1969: 10-13). Juuri Lakó on myös virkaanastujaisesitelmässään perusteellisimmin kuvaillut Sajnovicsin teoksessaan esittämiä, samoin koko aikakautensa puitteissa merkittäviä näkemyksiä. Lakón toteamukset valottavat meille myös Sajnovicsin teoksen poikkeuksellisen huomattavaa kielifilosofista ja aatehistoriallista merkitystä. Samalla Lakó kyläkin kiinnittää huomiota siihen, että kaikki Sajnovicsin mainitsemat rakenteelliset vastaavuudet ovat esiintyneet jo tanskalaisen Marcus Wöldiken vuonna 1746 julkaisemassa tutkielmassa. Tämä Kööpenhaminan yliopiston teologian professori käsittelee teoksessaan tuntemiensa Euroopan kielten luonteenomaisimpia typologisia ja rakenteellisia ominaispiirteitä selvittääkseen, löytyykö niille vastinetta grönlannin kielestä. Euroopan kielten esittelyssään hän ottaa kuten Scaligerkin huomioon sekä suomen että unkarin, vieläpä näiden lisäksi saamen kielen. Lakó on ensimmäisenä osoittanut, että tanskalainen teologi kohdisti huomionsa pääasiassa samoihin rakenteellisiin erikoispiirteisiin, jotka sittemmin esiintyivät myös Sajnovicsilla. Koska Sajnovics ilmeisesti tunsikin Wöldiken teoksen ja viittaakin siihen, on Lakón vakuuttavan selityksen mukaan tuskin todennäköistä, että Sajnovics olisi löytänyt saamen ja unkarin kieliopilliset vastaavuudet itsenäisesti, Wöldiken havainnoista riippumatta. Silti Lakó, vaikka korostaa-kin Wöldiken aloitteen merkitystä, toteaa, että juuri Sajnovics ensimmäisenä piti kieliopillisia vastaavuuksia sukulaisuuden määrittämisessä vielä sanavastaavuuksiakin tärkeämpinä. Näin ollen Sajnovics on joka tapauksessa ensimmäinen, joka onnistuneesti määrittä kahden toisilleen sangen kaukaisen suomalais-ugrilaisen kielen sukulaisuuden niiden kieliopillisia rakenteita rinnastamalla. On mainittava, että virkaanastujaisesitelmässään Lakó kiinnitti huomiota myös ruotsalaissyntyisen Turun akatemian professorin Mikael Wexioniuksen jo 1650 ilmestyneeseen latinankieliseen teok-

seen, jossa vertaillaan suomen ja viron rakenteellisia erikoisuuksia ja näiden pohjalta osoitetaan useita yhtäläisyyksiä. Euroopan aatehistoriassa tämä turkulainen teos ansaitsee erityistä huomiota, vaikka tekijän vertailemat kielet ovatkin toisilleen poikkeuksellisen läheistä sukua. Lakó korostaa kuitenkin, että Wexioniuksen huomattavan varhaisen ja eurooppalaisittainkin urauurtavan teoksen ansiot eivät olennaisesti vähennä myöskään Sajnovicsin teoksen yleiskielitieteellistä merkitystä. Lakón mukaan olisi tosin liioiteltua väittää Sajnovicsia vertailevan kielitieteen perustajaksi, mutta hänen teoksellaan on kuitenkin kiistämättömiä ansioita, jotka vastaisuudessaakin takaavat hänelle merkittävän aseman vertailevan kielitieteen historiassa. (Lakó 1971.)

5. Kului tietenkin kauan, ennen kuin unkarin kielemme sukulaisuussuhteet saameen, suomeen ja muihin suomalais-ugrilaisiin kieliin selvisivät, ja vielä kauemmin, ennen kuin tämä tieto levisi laajempiin piireihin. Kuvaavaa on, että vielä Sajnovicsin teoksen ilmestymisvuonna, 1770, ilmestyi Bratislavassa (unk. Pozsony) poikkeuksellisen lahjakkaan mutta arvostelukyvyyttömän György Kalmárin valtaisaa kielitaitoa osoittava latinankielinen teos, jossa unkarin sukulaisiksi esitettiin skyytin, mongolin, avaarin ja hunnin kieli ja todelliset sukulaisemme sivuutettiin tyystin. Sitä vastoin kaikki suomalais-ugrilaiset, vieläpä uralilaisetkin kielet esiintyvät pitkään Italiassa eläneen ja toimineen espanjalaisen jesuiitan Lorenzo Hervás y Panduron Cesenassa 1784 italiaksi ilmestyneessä teoksessa, jossa kaikki tunnetut maailman kielet lyhyesti kuvaillaan ja niiden sukulaisuussuhteet esitellään (Hervás 1784; vrt. Tagliavini 1966: I: 47). Unkarissa on tämän teoksen ensimmäisenä maininnut, Tagliavinin varhemman julkaisun perusteella, Miklós Zsirai (vrt. Zsirai 1937). Itse olen Rooman yliopistossa opettaessani teettänyt teoksen uralilaisia kieliä käsittelevästä osasta valojäljenteen, jota olen käyttänyt myös Budapestin yliopiston opetuksessa. Tietääkseni meillä on tätä teosta sen lisäksi tutkinut vain György Lakó, joka edellä mainitussa oivallisessa virkaanastujaisesitelmässään antaa sille sen ansaitseman arvon. (Lakó 1971: 429.)

Ei tiedetä, oliko Sámuel Gyarmathi, vuonna 1799 Göttingenissä latinaksi ilmestyneen maineikkaan kielivertailuteoksen tekijä, koskaan kuullut espanjalaisen jesuiitan erinomaisesta tutkielmasta. Varmaa on sitä vastoin, että tämä ansiokas transsilvanialainen tiedemies ryhtyi Göttingenissä harastamaan suomalais-ugrilaisia kieliä Schlözerin kannustuksesta. Göttingen-

genissä häntä auttoivat toisetkin, ja tukea hän sai myös Jenan tiedemiehiltä. Gyarmathin *Affinitas* pitää sekin kielisukulaisuuden kannalta ratkaisevan tärkeinä kieliopillisia vastaavuuksia, kuten jo nimikin osoittaa: *Affinitas... grammaticae demonstrata*. Teos on merkitykseltään ainutlaatuinen jo siksikin, että kielisukulaisuuden todistus siinä kattaa kaikki suomalais-ugrilaisen kieliperheen jäsenet eli kaikki «suomalaisperäiset kielet» (*linguae fennicae originis*).

Samalla kun Fogelin, Sajnovicsin ja Gyarmathin työn ansiosta suomalais-ugrilaisten kielten sukulaisuussuhteet vakuuttavasti selvisivät, alkoivat myös Euroopan kielten yleisesityksissä entistä useammin kiinnostuksen kohteina esiintyä yksittäiset suomalais-ugrilaiset kielet, etenkin unkari ja suomi. Tässä tulee korostaa Leibnizin osuutta: vuonna 1713 Pietari Suurelle kirjoittamassaan kirjeessä hän kehotti kiireesti keräämään Venäjän imperiumin alueella asuvien pienempien ja suurempien kansojen kieliainesta. Hänen ehdotuksensa toteutui kuitenkin vasta myöhemmin, Katariina Suuren aikana. Vuosina 1787 — 1789 ilmestyi kahtena valtavana niteenä Peter Simon Pallaksen kuuluisa vertaileva sanakirja, joka sisältää 285 sanan mittaisen tekstinäytteen käännökset 51 Euroopan ja 149 Aasian kielellä. (Tagliavini 1966 I: 46; Gulya 1965.) Vaikka sivuutankin tässä ne fenno-ugristien muutenkin hyvin tuntemat teokset, joissa ennen 1700-luvun loppua mainittiin yksittäisiä suomalais-ugrilaista kieliä ja jotka Zsirai on mainitussa teoksessaan yksityiskohtaisemmin esitellyt, on lopuksi mainittava muuan valtaisa yritys, jonka pani alulle saksalainen Johann Christoph Adelung ja jota jatkoi J. S. Vater: *Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde*. Tässä maineikkaassa julkaisussa esitetään tekstinäyte 500 kielestä, ja jokaista näytettä seuraa lyhyt kriittinen analyysi ja kirjallisuusluettelo. Näihin liittyvissä täydentävissä huomautuksissaan Vater yritti myös luokitella yksittäisiä kieliä niiden alkuperän mukaan. Luonteenomaista kyllä, tämä teos, jonka viimeinen osa ilmestyi 1817, siis Boppin urauurtavan *Conjugationssystemin* jälkeen, ei vielä pystynyt luotettavasti suoriutumaan sukulaisuussuhteiden selvittämisen monimutkaisista ongelmista. Kuvaavaa on myös, että käsitellyistä 500 kielestä unkari mainitaan Euroopan kielten 10. ryhmässä, yhdessä albanian kanssa!

6. Ikävä kyllä, saksalaisen pastorin D. Jenischin vuonna 1796 Berliinissä julkaisemassa tunnetussa kilpakirjoituksessa suomalais-ugrilaiset kielet jäivät tyystin huomiotta. Vuonna 1794 oli Berliinin tiedeakatemia ju-

listanut kilpailun täydellisen ihannekielen löytämiseksi. Osanottajien oli tutkittava Euroopan tunnetuimpia vanhoja ja uusia kieliä todetakseen, mikä niistä parhaiten vastaisi ihannetta. Palkitussa kirjoituksessaan Jenisch tarkasteli määrättyistä näkökulmista 14 Euroopan kieltä. Ensimmäisinä näistä olivat vuorossa klassiset antiikin kielet kreikka ja latina, sitten uuslatalaiset kielet: italia, espanja, portugali ja ranska. Germaania kieliä edustivat englantia, saksa, hollanti, tanska ja ruotsi, slaavilaisia puola ja venäjä, balttilaisia liettua. Kolmeen viimeksi mainittuun kieleen Jenisch oli tutustunut oleskellessaan pitkän aikaa Baltiassa. Hänen toteamuksensa perustuivat siis kunkin kielen tarkkaan tuntemukseen. Valitettavasti hän ei mainitse suomea, ei viroa eikä unkaria, ilmeisesti koska ei näitä kieliä tuntenut.

Jenischin teos sai Unkarissa viime vuosisadan alussa poikkeuksellisen suurta vastakaikua osakseen. Ensimmäisenä siihen viittasi Dunántúlin luterilainen piispa János Kis, Ferenc Kazinczyn ystävä, vuonna 1806 ilmestyneessä, samoin palkitussa unkarilaisessa kilpakirjoituksessaan. Sitä tutki innokkaasti myös Kazinczy itse, ja kansallislaulumme sanoittaja Ferenc Kölcsey laati siitä vuosien 1814 — 1815 tienoilla lyhyen unkarinkielisen yhteenvedon. Reformikauden kielenuudistajiemme pyrkimysten sisältö oli merkittävältä osin Jenischin kilpakirjoituksesta peräisin. Meille tämä saksalainen teos on erityisen huomattava, koska siinä ensimmäistä kertaa hahmoteltiin selvästi eurooppalaisen kielen toivottu malli.

Berliinin akatemian asettamien vaatimusten mukaan Jenischin oli vastattava kysymykseen: millainen pitää olla mahdollisimman ihanteellisen kielen, ja milloin jonkin kielen voi sanoa vastaavan näitä vaatimuksia? Jenischin vastauksen mukaan silloin, kun se pystyy ilmaisemaan ajatuksemme ja tunteemme kulloistenkin henkisten vaatimustemme mukaan. Tälle palkittu pastorimme asettaa useita ehtoja. Ensimmäinen on se, että kielen on oltava sanoiltaan ja ilmauksiltaan niin rikas, että se pystyy moitteettomasti tulkitsemaan hienostuneimmatkin ajatukset ja tunteet. Tämä ilmeisestikin viittaa kielen tärkeimpään tehtävään, sen kommunikatiiviseen rooliin. Toiseksi kielessä on oltava niin paljon energiaa eli voimaa, että se pystyy tuomaan esiin sisäisen maailmamme kaikki ajatukset ja tunteet asianmukaisen tiiviisti ja painokkaasti. Kolmanneksi sen on oltava selkeää, että sillä ilmaistu olisi mahdollisimman helposti ja nopeasti ymmärrettävissä, ja vihdoin neljänneksi sen on oltava kauniisti sointuvaa, että se tekisi kuulijaan mahdollisimman miellyttävän vaikutuksen. Kuten Kölcsey-

kin toteaa teoksen unkarilaisessa referaatissa, juuri nämä ominaisuudet yhdessä luovat mahdollisimman ihanteellisen kielen, yhteisen eli eurooppalaisen kielen mallin.

Ilmeistä on, että Jenisch muotoili kriteerinsä osaksi antiikin retoriikan, osaksi valistuskauden englantilaisten kielifilosofien, etenkin Harrisin oppien mukaan. Hän päätyi samaan, mitä muiden muassa Humboldtinkin julkisti: kaikkia näitä vaatimuksia vastaa parhaiten klassinen kreikka, kaikkein rikkain, taipuisin ja kaunisointisin kieli, jonka voimalle ja kuvailukyvyille ei vedä vertoja latina eikä yksikään nykykieli, ei edes italia, ranska tai englantia.

Sama lähtökohta oli myös piispa János Kisillä, maaorjien jälkeläisellä muuten, joka palkitussa kilpikirjoituksessaan keskittyi tutkimaan kielen rikkauden kriteerejä: onko kielessämme tarpeeksi sanoja ympärillämme olevan aineellisen maailman konkreettisten esineiden kuvaamiseen, pystyykö se ilmaisemaan myös johdettuja käsitteitä ja miten helposti se kykenee luomaan uusia sanoja. Ensimmäiseen kysymykseen hän vastasi, että unkarin kieli pystyy ilmaisemaan jokseenkin kaiken, mitä unkarin puhujien ympäristössä on havaittavissa. Valitettavasti se ei kuitenkaan vielä tarpeeksi sovellu abstraktien ajatusten ilmaisemiseen, koska kansakunnallamme ei tähän ole vielä tarpeeksi valmiuksia. Sitä vastoin se pystyy varsin helposti luomaan uusia sanoja rikkaan johtimistonsa avulla ja muodostaen yhdyssanoja kreikan ja saksan mallin mukaan. Kielemme kehittämisen eurooppalaisen mallin mukaiseksi on hänen mukaansa mahdollista, koska kansakuntamme on vapaa. Kreikkalaisetkin loivat ihmeellisen taipuisan, eurooppalaiseksi ihannemalliksi nousseen äidinkieltensä vapaana kansakuntana. (Balázs 1980: 94–.)

Samaan tapaan kirjoitti Sámuel Pápay, hänkin Dunántúlistista, vuonna 1808 Veszprémissä ilmestyneessä teoksessaan, jossa tutkittiin, onko kielemme kyllin rikas. Hän toteaa, että yksittäisten kansojen kulttuuri kehittyy useimmiten eri tahtiin, joten kielten sanavarat usein eroavat suuresti toisistaan, koska kieltä puhuvien kansojen aineellinen ja henkinen kulttuuri ei ole aina päässyt vapaasti edistymään. Tähän liittyvät ajatukset aloittavat maassamme kielen ja yhteiskunnan vuorovaikutuksen syvemmän tarkastelun kielisosiologian kannalta. Kysymykseen siitä, kumpaa eurooppalaisen kielimallin ääripäätä kielemme on lähempänä, hän vastaa, että unkarilähestyy sitä ihannetta, joka ruumiillistui muodoiltaan rikkaammassa antiikin

kielissä. Hänen mielestään klassiset kielet synteettisine järjestelmineen ovat ehdottomasti uusien analyyttisten kielten yläpuolella. Koska Pápay runoudessa pitää todella noudattamisen arvoisena vain kreikkalaisten ja roomalaisten asettamaa esikuvaa, kvantitoivaa runomittaa, johon nykyisistä Euroopan kielistä hänen mukaansa todella soveltuu vain unkarin, hän päätyykin siihen, että vain meidän kielemme voi kohota sille ihanteen huipulle, jolta «kreikka ja latina niin ylpeinä katselevat nykyisten Euroopan kansojen alhaalla ontuvia kieliä». (Balázs 1980: 185–.) Pápay ei tietenkään vielä tiennyt, että unkarin ohella kreikan ja latinan mallin mukaiset kvantitoivat runomitat soveltuvat yhtä hyvin myös suomeen.

Tasan kymmenen vuotta János Kisin teoksen ilmestymisen jälkeen, vuonna 1816, laajat eurooppalaiset näköalat omaava ja kielitieteellisestikin valistunut József Teleki sai valmiiksi maineikkaan kilpakirjoituksensa, jonka otsikkona oli *Unkarin kielen täydellistyttäminen uusien sanojen ja uusien sanontatapojen kautta*. Teleki, josta sittemmin tuli Tiedeakatemiamme ensimmäinen puheenjohtaja, ymmärsi viime vuosisadan alun Unkarin kielen uudistuksen pyrkimyksiä arvioidessaan selvästi, että unkarissa, kuten kaikissa luonnollisissa kielissä, taistelee kaksi vastakkaista tendenssiä: toisaalta kaiken yhdenmukaistamiseen pyrkivä säännöllisyys, toisaalta sitä vastaan vaikuttava säännöttömyys. Näiden kahden vastakohtan dialektinen yhteys on kuitenkin saavutettavissa, se vieläpä täytyykin saavuttaa, koska tämä yhteys on väistämättömän tarpeellinen. Telekin erinomaisen kilpakirjoituksen ilmestyminen merkitsi 1800-luvun alun unkarilaisen kielifilosofian lyhyen kehityksen siihenastista huippua. Sille veti vertoja vain yksi tutkielma, Unkarin kielen uudistuksen johtohahmon Ferenc Kazinczyn *Ortologi ja Neologi (Orthologus és Neologus)*, joka ilmestyi sarjassa *Tudományos Gyűjtemény* vuonna 1819. Sen lähtökohtana oli, että kielen uudistustamme vastustavat ortologit pyrkivät «yhtenäisyyden yhteyteen», hinnalla millä hyvänsä ja aivan suotta. Neologit taas tavoittelevat samaa, mitä luontokin opettaa, «erilaisuuden yhteyttä». Kielen kehityksessä on sijansa kaikkein vastakohtaisimmillakin pyrkimyksillä. Siksi kielen viljelyssä ei ole pyrittävä vastakohtaisuuksien torjumiseen vaan niiden viisaaseen yhdistämiseen, unohtamatta, että hyvin ja kauniisti kirjoittaa vain se, joka on «yhtaikaa kiivas ortologi ja kiivas neologi», ja «itsensä kanssa sekä yhtä että eri mieltä».

Unkarin kielen uudistuksen loistava menestys osoitti nämä Kazinczyn näkemykset oikeiksi, samoin ilmeisesti myös suunnilleen samoihin aikoihin tapahtunut, joskin vähemmän kiivaita väittelyjä herättänyt Suomen kielen uudistus, joka sekkin onnistui erinomaisesti. (Viimeksi mainitusta ks. Hakulinen 1960: 114.) Vasta 1900-luvun alkukymmeninä käynnistyneen mutta samoin oivallisiin tuloksiin johtaneen Viron kielen uudistuksen esimerkki puhuu sekkin puolestaan. (Tästä ks. Bereczki 1986: 38.)

7. Kielen uudistuksemme riemuvoitto ja sitä seurannut reformnikautemme kirjallisuuden ennennäkemätön nousu, Vörösmartyn, Petófin, Aranyn, Zsigmond Keményin, Jókain ja Madáchin teosten menestys osoittaa selvästi, että kielemme oli jo viime vuosisadan loppuun mennessä noussut eurooppalaiselle tasolle ja edellä luonnostellun kielimallin hengessä liittynyt maanosamme kehittyneimpien kielten joukkoon. Silti sillä oli vaivalloinen tie kuljettavanaan, ennen kuin kaikki tämä ansaitusti todettaisiin myös Euroopan kielten tieteellisissä arvioinneissa. Sitä seikkaa, että kielemme, joskin ei-indoeurooppalainen, on silti läpikotaisin eurooppalaistunut kielimuoto, ei ehkä oikeastaan ole kielitieteellisissä katsauksissa tunnustettu kuin vasta viime vuosikymmeninä.

Viime vuosisadan puolivälissä, vuonna 1850 ilmestyi Bonnissa August Schleicherin tunnettu saksankielinen Euroopan kielten esittely. Sen jäsentely heijastelee vielä saksalaisen romantiikan orgaanista kielinäkemystä. Tämän näkemyksen mukaan kunkin kielen kehityksen alulle, nousuvaiheelle on ominaista säännönmukaisuus, samoin kuin sen historialliseen aikaan sijoittuvalle laskukaudellekin. Kun ihmishenki sivilisaation korkeammalla asteella ilmaisee itseään yhä vapaammin, kieli sitä vastoin yhä enemmän menettää alkuperäistä luonnollisuuttaan ja elimellistä luonnettaan, sen muotojärjestelmä rappeutuu mekaanisesti, samaan tapaan kuin kuolleita eläin- ja kasviorganismejakin alkaa hallita kemian ankarien lakien säätelemä lahoaminen. Kielitypologian tuolloisten näkemysten pohjalta Schleicher erottaa kunkin kielen kehityksessä kolme vaihetta: alkeellisimman isoiloivan, sitä kehittyneemmän agglutinoivan ja kaikkein kehittyneimmän flekteeraavan. Tämän mukaisesti hän aloittaa katsauksensa lukumääräisestikin merkittävimmästä indoeurooppalaisesta kielikunnasta, vakuutellen fleksion etevämmyyttä ja todeten, että historian vaiheissa ovat indoeurooppalaisten rinnalla pääosassa olleet seemiläiset kansat, siis ne, joiden kieli on typologisesti lähinnä samaa tyyppiä ja rakenteeltaankin täy-

dellisin. Kuitenkin hän luonnehtii Euroopassa puhuttuja agglutinoivia kieliä erittäin ymmärtäväisesti, vailla mitään šovinistisia ennakkoluuloja, ja aloittaa niiden esittelyn altailaisista ja uralilaisista kielistä. Suomesta ja unkarista hän kirjoittaa hyvin sympaattisesti ja muistelee kiitollisena sivistynyttä unkarilaista kielimestariaan.

Schleicherin teoksen rinnalla takaiskulta tuntuu A. Meillet'n ensin 1918, toisen kerran 1928 julkaistu samantyyppinen esittely, joka n. 300 sivullaan analysoi ja luonnehtii maanosamme kieliä kielisosiologian menetelmin. Maailmankuulu kirjoittaja kohdistaa huomionsa etupäässä Euroopan kielten ulkoiseen historiaan, niiden yhteiskunnalliseen rooliin. Lähinnä hän tutkii sitä, onko kukin Euroopan kieli kirjallisuuskielem tasolla, ja jos on, missä määrin. Vain kansanmurteiden tasolle jääneitä kieliä hän arvostelee ankarasti. Schleicher viime vuosisadalla oli vielä kaukana tästä näkemyksestä: hänhän aivan päinvastoin etsi romantiikan hengessä kustakin kielestä juuri sen sivilisaation turmelemattomia, alkuperäisiä piirteitä, jotka olisivat säilyneet koskemattomina näihin päiviin saakka. Kuten tiedämme, Meillet ei teoksessaan valitettavasti välttynyt ennakkoluuloiselta asenteelta. Kuten Kosztolányi asian aikoinaan ilmaisi, maineikas ranskalainen kielitieteilijä poliittisten ennakkoluulojensa vallassa ylisteli toisia kieliä maasta taivaaseen, toisilta kieliltä taas, kuten unkariltakin, hän «riisti kaikki kunniamerkit».

Vuonna 1942 Dublinissa, sittemmin muuttamattomana painoksena 1964 Tübingenissä ilmestyi Ernst Lewyn tiivis katsaus Euroopan kielten rakenteeseen. Tekijä jakaa maanosamme kielet maantieteellisin ja typologisin perustein viiteen ryhmään: 1. Atlantin, 2. keskiseen, 3. Balkanin, 4. itäiseen ja 5. arktiseen alueeseen. Euroopan kielistä hän valitsee 18, ja tutkii näiden typologisten ominaispiirteiden muotoutumista soveltaen myös areaalikielitieteen menetelmiä. Ei-indoeurooppalaisen baskin hän lukee Atlantin ryhmän kielten joukkoon (espanja, ranska, italia, iiri, englantti, ruotsi). Keski-Euroopan kielinä hän käsittelee saksaa ja unkaria. Itäisiä alueita edustavat kielet ovat latvia, venäjä, suomi, mordva ja tšeremissi, arktisen alueen kieliä taas edustaa jurakkisamojedi. Ryhmittelyssä näyttäytyy selvästi kirjoittajan fennougristinen pätevyys.

Vuonna 1973 ilmestyi Wiesbadenissa Gyula Décsyn 300-sivuinen saksankielinen katsaus Euroopan kielelliseen rakenteeseen. Tämä unkarilainen kirjoittaja, peruskoulutukseltaan slavisti, useimpien Euroopan kiel-

ten pätevä tuntija ja fennougristiikkaankin erinomaisesti perehtynyt tutkija tarkastelee maanosamme kielten menneisyyttä, nykyhetkeä ja tulevaisuutta saussurelaisen ulkoisen kielitieteen (*linguistique externe*) menetelmin. Aluksi hän toteaa Euroopan kielellisen kuvan täällä puhuttujen 62 kielen puhujamäärien, alkuperän ja alueellisen ryhmittyneisyyden kannalta näyttävän harvinaisen epäsuhtaiselta. Maanosamme 632 miljoonasta asukkaasta ylivoimainen enemmistö on indoeurooppalaisten kielten puhujia, 597 miljoonaa. Näistä 356 miljoonalla on äidinkielenään jokin viidestä suuresta Euroopan kielestä (venäjä, saksa, ranska, englantia, italia). Kutakin näistä puhuu yli 50 miljoonaa eurooppalaista. Seitsemän keskikokoisen Euroopan kielen puhujia kertyy kaikkiaan 173 miljoonaa. Näihin kieliin kuuluu myös unkari, jonka edellä suuruusjärjestyksessä ovat ukraina, puola, espanja, hollanti, romanian ja serbokroaatti.

Euroopan kielten menneisyyttä lyhyesti esitellessään Décsy korostaa sitä, että maanosassa on historian aikana muodostunut ja erinnyt toisistaan kaksi suurta kielikuntaa, indoeurooppalainen ja uralilainen, joista viimeksi mainittu on jatkuvasti menettänyt alaansa toiselle. Décsy tähdentää aiheellisesti ja kuvailee hyvin kreikan ja latinan eurooppalaisittain johtavaa roolia ja kehitystä. Hän painottaa myös sitä, että maanosamme kaikissa kielissä tuntuu eurooppalaisen mentaliteetin vaikutus — tähän on, kuten tiedämme, osuvasti viitannut Saussuren maineikas geneveläinen oppilas ja seuraaja Ch. Bally jo vuosisatamme alussa (Bally 1909: 25). Tässä kannattaa mainita, että — kuten Décsykin toteaa — Tallgren-Tuulio on 1932 ranskaksi ilmestyneessä tutkielmassaan samoin tähdentänyt Euroopan kielten yhtenäisyyttä, paitsi äänne-, muoto- ja lauserakenteen alalla, myös sanastossa ja fraseologiassa: lintuperspektiivistä maanosamme kielistä välittyy yhtenäinen, ylikansallinen kuva (Décsy 1973: 4).

8. Selvää on, että kolmen kehittyneimmän suomalais-ugrilaisen kielen, unkarin, suomen ja viron nousu merkittävimpien ja viljellyimpien indoeurooppalaisten kielten tasolle on viime vuosikymmeninä alettu tunnustaa kautta maailman. Tätä todistaa sekin, että suurten Euroopan kansakuntien, kuten ranskalaisten, saksalaisten, italialaisten ja venäläisten yliopistoissa on useita oppituoleja kieltämme ja mainittuja kahta sukukieltämme varten. On korostettava sitäkin, että uncaria näissä yliopistoissa yhä useammin opetetaan fennougristiikan tai jopa uralistiikan puitteissa. Tämän osoittaa hyvin uusin katsaus, jonka Hampurin yliopiston suomalais-ugrilaisen lai-

toksen esimies Wolfgang Veenker kaksi vuotta sitten julkaisi. Kuvaavaa on, että — kuten tilastotkin todistavat — saksalaisella kielialueella toimivien fennougristiikan laitosten luennot jakautuvat jokseenkin tasan unkarin ja suomen kielen tutkimuksen sekä kirjallisuusaiheiden kesken. (Veenker 1986: 134.)

C. Tagliavinin tehtyä aloitteen on Italiassakin alkanut ilmetä yhä suurempaa kiinnostusta kieltämme ja muita suomalais-ugrilaisia kieliä kohtaan. Kun vuoden 1964 syksystä lähtien kuuden vuoden ajan toimin Romanian yliopiston filosofisen tiedekunnan unkarin laitoksen esimiehenä, pyrin itsekin sumeilematta edistämään kielemme ja muiden suomalais-ugri-laisten kielten opetusta Italiassa. Pyrkimykseni saivat asianmukaista vastakaikua, kuten Napolin, Firenzen, Bolognan, Padovan, Venetsian ja Udinen yliopistojen esimerkki nykyään osoittaa. Tämä onkin ymmärrettävää: kuten äskettäin ilmestyneessä artikkelissani totesin, Italia on Tacituksen ajoista näihin päiviin saakka kulkenut Euroopan suomalais-ugri-laisten kansojen tutkimuksen ja tuntemuksen eturintamassa (ks. Balázs 1984).

9. Gyula Décsyn edellä mainitussa erinomaisessa teoksessa on taulukko, joka meidän kannaltamme on erityisen ajatuksia herättävä: ilman kommentteja se kiinnittää huomiomme joidenkin Euroopan kielten puhujamäärän kiivaaseen lisääntymiseen vuosina 1922 — 1972, toisten vähenemiseen (Décsy 1973: 270). Unkari, ikävä kyllä, kuuluu hupeneviin kieliin, suunnilleen samassa määrin kuin armenia, baski ja liettua. Syyt tähän ovat yleisesti tunnetut. Sen selittävät kansakuntamme kokemat traagiset kohtalot. Jo viime vuosisadan alussa Herder eräässä kirjoituksessaan soitteli kuolinkelloja unkarin kielelle. Nykyäänkin on paljon niitä, joista tämän eurooppalaisen kielen tulevaisuus näyttää yhä synkistyvältä. Silti meidän on enemmän uskottava Kosztolányia, joka Meillet'n ennakkoluuloisia toteamuksia torjuessaan mainitsi myös Herderin ennustukset ja tähdensi, että kolme vuotta suuren saksalaisen vuonna 1820 antaman hätämerkin jälkeen «syntyi Petőfi, joka nykyään on kautta maailman paljon tunnetumpi ja useammin esillä, kuin tuo kunnan kalvaka kaunosielu. On vaarallista käydä ennustelemaan, mutta mepä olemme tottuneet tuollaisiin kuolemanennustuksiinkin ja harjaantuneet seisomaan niiden kanssa silmätysten. Meillä talonpojat uskovat, että se, jota on luultu kuolleeksi, elää kauan. Tämä tuntuu koskevan myös kansoja ja kieliä, joiden elämää ja kuolemaa eivät ratkaise rationalistiset maailmanparantaja-kielitieteilijät vaan järjettö-

mämmät ja armollisemmat voimat. Vain tässä on meille lohtu.» (Kosztolányi 1940: 87.)

Kirjallisuutta

- Arens 1955 = Hans Arens, Sprachwissenschaft. Freiburg-München 1955.
- Balázs 1958 = Balázs János, Sylvester János és kora. Budapest 1958.
- Balázs 1961 = János Balázs, Finnisch-ugrisches Treffen bei Melanchthon. UAJb.1961 (33), 252-3.
- Balázs 1980 = Balázs János, Magyar deákság. Budapest 1980.
- Balázs 1984 = János Balázs, La conoscenza di popolie lingue uraliche nelle fonti occidentali, in particolare italiane. — Studi miscellanei uralici e altaici... A cura di Andrea Csillaghy. Venezia 1984. 15-58.
- Balázs 1987 = Balázs János, Hermész nyomában. Budapest 1987.
- Bally 1909 = Ch. Bally, Traité de stylistique française. I-II. Heidelberg-Paris 1909.
- Bereczki 1986 = Bereczki Gábor, A nyelvújítás útjai rokon népeinknél. — A magyar irodalmi nyelv Pázmánytól napjainkig. Szerkesztette Éder Zoltán. Budapest 1986. 35-40.
- Décsy 1973 = Gyula Décsy, Die linguistische Struktur Europas. Wiesbaden 1973.
- Gulya 1965 = János Gulya, Some 18th Century Antecedents of the 19th Century Linguistics. Acta Ling. Hung. 1965 (15), 163-170.
- Gyarmathi 1799 = Sámuel Gyarmathi, Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata. Göttingen 1799.
- Hakulinen 1957-1960 = L. Hakulinen, Handbuch der finnischen Sprache. Wiesbaden I. 1957; II. 1960.

- Hervás 1784 = Lorenzo Hervás y Panduro, Catalogo delle lingue conosciute e notizia della loro affinità e diversità. Cesena 1784.
- Jenisch 1796 = D. Jenisch, Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens. Berlin 1796.
- Kalmár 1770 = Kalmár György, Prodomus idiomaticis scythico-mogorico-chuno-avarici sive adparatus criticus ad linguam Hungaricam. Pozsony 1770.
- Kangro 1969 = Hans Kangro, Martin Fogel aus Hamburg als Gelehrter des 17. Jahrhunderts. UAJb. 1969 (41), 14-32.
- Kis 1806 = Kis János, A magyar nyelvnek mostani állapotjáról... Pest 1806.
- Kosztolányi 1940 = Kosztolányi Dezső, Erős várunk a nyelv. Budapest 1940.
- Lakó 1969 = György Lakó, Martinus Fogelius' Verdienste bei der Entdeckung der finnougri-schen Sprachverwandtschaft. UAJb. 1969 (41), 3-13.
- Lakó 1971 = Lakó György, Sajnovics János és a korabeli összehasonlító nyelvészet. NyIOK. 1971 (27), 3-20.
- Lakó 1973 = Lakó György, Sajnovics János. (Sarjassa *A múlt Magyar tudósai.*) Budapest 1973.
- Lewy 1942, 1964 = E. Lewy, Der Bau der europäischen Sprachen. Dublin 1942¹, Tübingen 1964².
- Meillet 1918, 1928 = A. Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle. Paris 1918¹, 1928².
- Pápay 1808 = Pápay Sámuel, A Magyar Literatura esmérete. Veszprém 1808.
- Scaliger 1610 = Josephus Justus Scaliger, Diatriba de Europaeorum linguis. In: *Opuscula varia antehac non edita.* Paris 1610. 119 kk.
- Setälä 1891 = E. N. Setälä, Lisiä suomalais-ugrilaisen kielen-tutkimuksen historiaan. 1891.

- Schleicher 1850 = A. Schleicher, Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht. Bonn 1850.
- Szathmári 1968 = Szathmári István, Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Budapest 1968.
- Tagliavini 1966 = C. Tagliavini, Glottologia. Bologna 1966 I-II.
- Tallgren-Tuulio 1932 = O. J. Tallgren-Tuulio, Locutions figurées calquées et non calquées. Mémoires de la Société néo-philologique de Helsingfors. 1932 (IX), 277-324.
- Teleki 1821 = Teleki József, A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllás-módok által. Pest 1821.
- Veenker 1986 = W. Veenker, Die Entwicklung der Finnougristik im deutschsprachigen Raum. — Hungarian Studies. Budapest 2/1 1986. 117-151.
- Wis 1982-1983 = Cristina Wis, La versione di Hannover delle *De Finnicæ lingue indole observationes* di Martin Fogel. — Annali del Seminario di Studi dell'Europa Orientale. Sezione Linguistico-Filologica. Napoli I. 1982-1983. 157-220.
- Wis 1988 = Cristina Wis Murena, Un manoscritto inedito di Johannes Scheffer. — «Atti» dell'Accademia Pontaniana. Nuova Serie – Volume XXXVI. Giannini-Napoli 1988. 267-281.
- Zsirai 1937 = Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk. Budapest 1937.